

**ІСТОРІЯ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

МІЖ РУСЬКИМ СВІТОМ ТА СЛОВ'ЯНЩИНОЮ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОБРАЗИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

У статті розглянуто цивілізаційну ідентичність Михайла Максимовича. Проаналізовано специфіку цивілізаційних поглядів вченого крізь призму двоєдиної категорії «свій-чужий», окреслено основні цивілізаційні образи на його ментальній карті, простежено їхнє змістове наповнення та аксіологічне навантаження. Узагальнено роль М. Максимовича у процесі тенеми української цивілізаційної ідентичності.

Ключові слова: М. Максимович, цивілізація, образ, ідентичність, слов'яни, Слов'янина, Захід, Азія.

У сучасному інтелектуальному просторі України побутує часто безапеляційна теза-ідеологема про суто європейську культурно-цивілізаційну приналежність України. При такій констатації не враховано цивілізаційних поглядів тих персоналій, а то й інтелектуальних течій українського минулого, які свого часу дотримувались альтернативної стосовно європеїзму орієнтації. Саме до таких належить Михайло Максимович. Хоча спадщина ученого – як знакової постаті в українському та російському історіографічних традиціях ХІХ ст. – належить до належно вивчених, однак проблема його цивілізаційних орієнтацій в українській науці не з'ясована. Достатньо промовистим є факт: при наявності значної кількості досліджень, присвячених вив-

---

* Куций Іван Петрович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії та етнології України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

ченню різноаспектної діяльності М. Максимовича, не знаходимо жодного, у якому простежувалися б його цивілізаційні уявлення. Власне окреслення цієї проблеми є метою пропонованої статті.

М. Максимович, як і зрештою більшість його сучасників в українському та російському інтелектуальному середовищі, отожднював себе із *Слов'янським світом* або *Слов'ящиною* як окремою і самобутньою культурно-цивілізаційною спільнотою. «Своя» цивілізація термінологічно позначена у його текстах як *Слов'янський світ*, *слов'яни*, *слов'янське плем'я*, *слов'янський круг*, *слов'янська стихія*, а найчастіше – *Слов'ящина*. Побутує у них і поняття *слов'янсько-християнський світ*. В межах Слов'янського світу М. Максимович та його сучасники виокремлювали дещо вужчу культурно-цивілізаційну спільноту, дефініціюючи її як *Руський світ*. До нього включали увесь східнослов'янський православний простір. Слов'янський світ у їхній свідомості поставав цивілізацією-антагоністом стосовно Заходу, Європи чи так званого Германського світу. Історію слов'янських народів вони мислили таким чином, як споконвічне протистояння агресивному й ворожому натиску з боку германських народів. Становлення М. Максимовича як ученого відбувалося в епоху, коли, за словами А. Валіцького, «ставлення до цінностей, символізованих словом «Захід», зробилося головним критерієм ідеологічних розмежувань»¹. Власне М. Максимовича можемо вважати одним із перших репрезентантів українського слов'янофільства, для якого характерна «ксенофобія чи принаймні підозріливість до всього чужого-неслов'янського»². Вже у своїх ранніх студіях він зримо окреслив «свою» цивілізаційну ідентичність. Представників руського племені учений чітко й однозначно вписував у ширший, надетнічний контекст – слов'янський. Все, що пов'язане із слов'янськістю, для нього є «своїм»; все, що виходить поза її межі (тобто є «неслов'янським», «чужоплемінним»), – вважалося, зрозуміло, «чужим» або навіть «ворожим». Хоча у працях М. Максимовича не простежуємо чіткої дефініції стосовно змістового наповнення слов'янської цивілізаційної ідентичності, все-таки віднаходимо у них чимало непрямих вказівок на основоположні засади, за якими він здійснював власну цивілізаційну ідентифікацію.

У своїй ранній праці «Звідки походить Руська земля» (1837) М. Максимович стверджував про наявність «глибокого почуття й усвідомлення своєї особистості у племені Слов'янського»³. Думка про глибинну близькість слов'янських племен висловлена ним у студії «Волинь до X віку» (1841): «Словени, які хоча деякий час і знаходились у взаємному поділі на різні вітки, що інколи не мирилися одна з одною, /.../ але тим не менше були ближчі один до одного за ступінню спорідненості й місцеперебуванням»⁴. В етнографічній студії «Дні і місяці українського селянина» (1856) вчений чітко відокремлював «нашу рідну Слов'янщину», «наше Слов'янське плем'я» від «інших Індоевропейських племен»⁵. У цій же праці, крім «нашої» (тобто руської) Слов'янщини, він згадував також *Західну, Полабську, язичеську* Слов'янщину⁶. У праці «Нарис Києва» (1847) М. Максимович виразно розмежував давнє населення цього міста на слов'янський та «іноплемінний» народи⁷. У студії «Сказання про Коліївщину» (1839) він розглядав гайдамацький рух як «судорожне зіткнення двох ворожих стихій» – тобто слов'янської та західної⁸.

Найвиразніше слов'янська ідентичність М. Максимовича проглядається у його мовознавчих працях, оскільки у них він розробив власну систему класифікації слов'янських мов і народів та увиразнив їх різномірні співвідношення із мовами і народами неслов'янськими. Так, у студії «Критико-історичне дослідження про руську мову» (1838) вчений окреслював місце народу і мови руської «в загальному колі співплемінних йому народів і мов слов'янських»⁹. У праці «Початки руської філології» (1845–1846) він простежував, що у східних слов'ян «природа слов'янська більше зберігає повноту буття свого, і слов'янська мова є більш єдиною і цілою, ніж в половині західній»¹⁰. Вчений неодноразово вів мову про спільну для всіх племен «первинну слов'янську мову», яка існувала за часів «первобитної Слов'янщини»¹¹. Далі М. Максимович зазначав, що «однієї слов'янської мови давно вже немає, як немає одного народу слов'янського. Вони давно розійшлись на декілька мов і народів»¹². Причину цього він вбачав у тому, що «слов'янське коло розділилося на дві половини: руську чи східну і західну»¹³.

У зазначеній полемічній праці М. Максимович виправдовував М. Ломоносова від звинувачень з боку «журнальних перодряпів» у «надмірному Слов'янстві»¹⁴.

При послідовному декларуванні власної слов'янськості М. Максимович все-таки визнавав присутність на українських землях представників неслов'янських «стихий». Так, у передмові до фольклорної збірки пісень (1827) він підкреслював, що населення Малоросії «складали не одні племена слов'янські, але й інші європейці, а ще більше, здається, азіатці»¹⁵.

В цілому погляди М. Максимовича на історію слов'ян зводяться до думки про їхню «первобитну» єдність та «одноплемінність» – «загальнослов'янське коло», яке внаслідок германо-латинських, візантійських та азіатських впливів згодом поділилося на дві половини: *Західну Слов'яницину* та *Східну*. Останню він частіше називав *Руським світом*. Зміст слов'янської ідентичності здебільшого розкривався вченим саме за допомогою поняття Руський світ, яке, як простежуємо у його текстах, є частіше вживаним, ніж Слов'янський світ. Руський світ М. Максимович поінтерпретував як частину Слов'янського світу; ці два поняття сприймалися як часткове і загальне. Зрозуміло, що змістові ознаки Руського світу потрактовані як атрибути усієї Слов'ящини; якщо якісь атрибутивні ознаки руськості і не були характерними для інших частин слов'янства, то такі поставали як «втрачені», «забуті» західними чи південними слов'янами. Часто означення *руський* та *слов'янський* поєднувалися в одній лексемі; їхній зміст сприймався вченим як нероздільний та взаємодоповнюючий. Так, М. Максимович писав, що древній Новгород «впроваджував між Чуддю і Німцями свою Слов'яно-Руську народність»¹⁶. Власне Руський світ декларовано ним як найбільш «чисте» та «незіпсоване» Заходом втілення Слов'ящини, як своєрідну квінтесенцію Слов'янського світу.

Руським світом М. Максимович вважав увесь східнослов'янський православний простір. В одних випадках Руський світ міг вживатись як поняття з розряду етнічних означень, а в інших – цивілізаційних. Так, коли вчений вів мову про епоху давньоруської державності, то руськість ще могла означати цілісну

етнонаціональну єдність. Проте коли мова йшла про епоху литовської, польської та московської держав, то про державно-політичну єдність, чи навіть етнографічно-культурну тотожність різних частин Руського світу вже не йшлося. У будь-якому випадку для М. Максимовича, як і більшості українських істориків ХІХ ст., Руський світ був реальністю у ранньомодерній епосі і в сучасний їм період. Отже, Руський світ сприймався радше як культурно-цивілізаційний чи духовний, а не етнонаціональний простір. І слов'янське населення Московської держави, і східнослов'янсько-православне суспільство Литовської та Польської держав М. Максимович включав до змісту цього поняття.

Слід відзначити, що в історичних текстах носіїв слов'янської ідентичності синонімом Руського світу побутовало поняття *Свята Русь*. Наприклад, у праці «Бубнівська сотня» (1848) М. Максимович писав, що після закордонного походу проти Наполеона «наші переможні війська повертались уже у Святу Русь»¹⁷. Загалом термін *Руський світ* не мав у його працях конкретного, чітко визначеного змістового наповнення, а був радше стилістично забарвленою абстракцією. Так, у статті «Святі врата Печерської лаври» (1848) учений застосував стосовно святих Києво-Печерської Лаври вислів Симона Суздальського – «небесні громадяни Руського світу»¹⁸.

Все-таки у науковій спадщині М. Максимовича Руський світ вживано як одну із головних робочих категорій. Додамо, що вчений вживав ще поняття *Руське життя* і *Руський дух*¹⁹, що слугувало аргументом на користь того, що Руський світ мислився більше як духовно-культурна і цивілізаційна категорія, ніж етнічна. Так, у праці «Листи про Богдана Хмельницького» (1859–1860) він стверджував, що «Московська і Київська Русь – дві сторони одного Руського світу»²⁰. В іншій праці читаємо: «Якщо ці дві половини Руського світу нерідко навіть ворогували одна з одною, докінчуючи древню удільну боротьбу, /.../ все-таки і тоді вони заодно берегли своє древнє православ'є, насаджене в них св. Володимиром, і однаково дорожили святинєю рідного Києва, із якого розвинулась їхнє єдине Руське життя»²¹. Малоросію він інтерпретував «zasлуженою у Руському світі

землею»²². Зосередження східнослов'янського простору у двох державах – Московській та Литовській – вчений називав як «нові і важливі перемини в Руському світі»²³. Обидві держави він характеризував як рівноцінні складові Руського світу. Проте Польща, на його думку, не належала до цього життєпростору. Про це, зокрема, може свідчити вислів ученого про те, що Київ був «повернений Руському світові Богданом Хмельницьким»²⁴. У листі до М. Погодіна М. Максимович вів мову про «Свято-руську землю і рідну з нею Слов'янщину»²⁵. Найчіткіше він окреслив зміст Руського світу у праці «Історія древньої руської словесності» (1839). У ній він стверджував, що з другої половини IX ст. «наша Вітчизна являє собою особливий – Руський світ, в якому десятистолітній розвиток життя закарбований стремлінням до повної єдності, стрункої цілості і загальної самобутності народної. Тут природа Слов'янська досягає повноти буття свого»²⁶. У названій праці вчений виклав також генезу самого поняття Руський світ. За його твердженням, ця назва вперше була вжита ще на початку XIII ст. у спадщині єпископа Симона Суздальського²⁷. Вважаючи Руський світ за найвиразніше втілення «слов'янської природи», М. Максимович водночас протиставляв йому «західну половину Слов'янського племені», у якій «через відокремлення одне від одного, односторонню освіту свою багато із них не тільки не могли втримати за собою своїх давніх земель (наприклад, в Угорщині, Німеччині) і державної самостійності, але навіть і зовсім втратили свою Слов'янську народність (наприклад, Поморяни і Словени Заодерські)»²⁸. Як бачимо, східні/руські та західні слов'яни диференціювалися М. Максимовичем за принципом збереження своєї «слов'янської природи». Все-таки західних слов'ян у цивілізаційному сенсі М. Максимович вважав представниками «своєї» спільноти. У статті «Книжна старовина південноруська» (1849) він писав про них як про «нашу Західнослов'янську братію»²⁹. А у листі до О. Бодяньського М. Максимович називав західну Слов'янщину «нашим двоюрідним світом»³⁰. У студії про давньоруську історичну поезію вчений висловився, що на підставі «живого чуття Слов'янина» західнослов'янська поезія становить із давньоруською «одну сім'ю»³¹. Він водночас не

заперечував впливу чужих – неслов'янських – стихій на Руський світ: «древнє життя Русі полягало в злитті двох нових стихій, тобто Варяго-Руської і Греко-Слов'янської, з природною Східно-Слов'янською в одну цілість Руського духу»³². Ієрархічне співвідношення руськості та слов'янськості в ідентичності М. Максимовича виразно проглядається у статті «Пісня о полку Ігоревім» (1836), де «співець Ігоря» ідентифікований «як Слов'янин загалом, як Південний Русин зокрема»³³.

Узагальнюючи цивілізаційний автостереотип в історичних текстах М. Максимовича, варто не опускаєти з уваги нечіткість та незавершеність образу «свого». У його працях спостерігаємо чіткіше окреслення образу «чужого», ніж «свого» цивілізаційного середовища. Перефразовуючи тезу І.-П. П. Химки про негативну дефініцію русинства³⁴, можемо констатувати, що М. Максимович та його послідовники виробили більшою мірою негативну дефініцію Слов'янського світу/Слов'янщини, ніж позитивну. Іншими словами, вчений значно чіткіше формулював відповідь на питання «Що не є Слов'янщиною?», ніж «Що таке Слов'янщина?». На нашу думку, відсутність чітких відповідей на ці запитання була зумовлена як науковою недослідженістю окресленої проблематики, так і суперечливістю між змістом цивілізаційного автостереотипу та об'єктивними історичними фактами. Так, стереотипне сприйняття православ'я як основного атрибута Слов'янщини суперечило католицькому віросповіданню західнослов'янських та деяких південнослов'янських народів. Тому, за винятком польської тематики, М. Максимович обрав стратегію «незауважування» проблем, пов'язаних із слов'янами-католиками. Звідси образ Слов'янського світу/Слов'янщини у працях М. Максимовича та його послідовників залишався розмитим, іноді напівабстрактним. Дослідницька стратегія ученого не передбачала концептуального обґрунтування й фактуального наповнення тези про слов'янську приналежність Русі-України. В більшості випадків він відштовхувався від цієї тези як очевидного й самозрозумілого факту, що не потребував додаткових доказів. Такий дослідницький підхід, зрозуміло, ґрунтувався на домінуючих в епоху романтизму духовно-культурних та ідейно-політичних переконаннях. Хоча *слов'ян-*

ськість опиралася в багатьох випадках на мовні чи етнографічні характеристики споріднених народів, однак в більшості випадків вона все-таки мала набагато ширший зміст – стосувалася релігійно-духовної сфери, соціального та політичного устрою, вищої культури тощо. У зміст поняття *слов'янськість* вчений включав таким чином усі складові, що формують зміст цивілізаційної ідентичності. Це є головним аргументом для висновків про те, що *слов'янськість* у текстах М. Максимовича була категорією не тільки мовно-етнографічною, а насамперед цивілізаційною класифікацією. Їх аналіз підтверджує, що *слов'янськість* будь-яких історичних явищ була для нього головним критерієм оцінки та мірилом вартості. Феномени минулого, які за своїм походженням чи змістовими ознаками не вписувались в стереотип *слов'янськості* (тобто були «чужими»), зазвичай інтерпретувалися негативно. Цивілізаційна ідентичність для М. Максимовича полягала у визнанні «своїм» *слов'янсько-православного світу*. При цьому акценти робилися не на концептуалізації «свого» життєпростору, а більшою мірою на протиставленні його з «чужими» цивілізаційними образами. Як відомо, механізм формування будь-якої ідентичності базується також і на конструюванні образу «іншого», «чужого», які виступають своерідною антитезою до «свого». У процесі становлення *слов'янської цивілізаційної ідентичності* роль такого «іншого»/«чужого» відводилась насамперед Європі або католицькому світові.

М. Максимович немало уваги приділяв образу Європи/Заходу. Помітним є термінологічне розмаїття в окресленні цього життєпростору. Найчастіше він позначав його як *Захід*. Термін *Європа* артикулював здебільшого в географічно-просторовому значенні. Простежуємо у нього поняття *чужоземний захід*³⁵, *Латино-Захід*³⁶, *німецьке коло*³⁷. Загалом усе європейське М. Максимович часто ототожнював із *німецькістю* чи *германізмом*. Він писав, зокрема, що у поглядах М. Ломоносова злились «і древня Слов'янщина, і Латинь, і Германізм»³⁸; шведів, норвежців, англійців і готів учений називав «народами німецького племені»³⁹. Сприйняття Європи/Заходу саме як «чужого» життєпростору увиразнює його вислів «на нашому сході

і Європейському заході»⁴⁰. Уявлення М. Максимовича про Захід як ворога Русі/Слов'янщини проглядаються у висловах на зразок: «Південна Русь, натерпівшись стільки від ворогів східних, страждала так багато від ворогів західних»⁴¹.

Наполеонівське вторгнення 1812 р. в Росію вчений розцінював як конкретний прояв західної військової агресії. У праці «Бубнівська сотня» він про ці події метафорично писав: «Кипіла і хвилювалась Руська земля, як море, збираючись скинути із себе надмірного кумира заходу з його полчищами»⁴². Свідченням того, що наполеонівську імперію вчений сприймав як уособлення всього Заходу, може слугувати його вислів: «на Бородінському полі Руська сила помірялася з силами заходу»⁴³.

Загрозливу небезпеку для цілісності й самобутності Слов'янського світу з боку Заходу М. Максимович вбачав не стільки у військово-політичній експансії, як у культурних впливах. Тому він негативно оцінював європейські культурно-освітні тенденції в українському історичному процесі. Так, латиномовні вірші Ф.Прокоповича учений іронічно оцінив як «академічні ігри»⁴⁴. Як читаємо у праці «Про лаврську могилянську школу» (1847), в XVII столітті у древню русько-слов'янську традицію «привнесена тодішня вченість західноєвропейська, значно прикрашена язичництвом чи поганством класичної Елінолатинської древності. Ця вченість була прийнята як зовнішня умова, необхідна для зросту нашого просвітництва». Отже, процес західноєвропейських культурно-освітніх впливів М. Максимович розцінював як загрознає вторгнення «чужого» у сферу «свого», незважаючи навіть на його зовнішній характер. Далі він акцентував на негативній реакції руської культури щодо цього західного вторгнення: «Але Руський розум тоді вже бачив і необхідність, і можливість усунути від нього все, що належало їй як вимисел розуму, непросвітленого божественною істиною, і обернути її в своє, християнське просвітництво»⁴⁵. Як бачимо з наведеного фрагменту, в європейській культурній традиції вчений вбачав відступ від засад істинного християнства.

У фундаментальній студії «Історія древньої руської словесності» (1839) М. Максимович в доволі завуальованій формі критично оцінював тенденцію «стремління до Європейства» в

культурно-освітньому розвитку Російської імперії в період правління від Петра I до Олександра I. Тут він підкреслював, що навіть не зважаючи на панування західно-європейського просвітництва все ж таки «самобутні стихії життя не переставали в цьому періоді яскраво виражатися»⁴⁶. Вчений звернув увагу на антагоністичний характер взаємодії європейства та слов'янськості в культурно-інтелектуальних процесах: «Дві різні стихії ці немирно поєднувались між собою в Руському розумі»⁴⁷. У цілком схвальному тоні він характеризував сучасну йому культурну тенденцію Росії, яка «накінець в наш просвітлений час /.../ повернулась знову до свого Східного Руського світу». М. Максимович накреслив періодизаційну схему історичного розвитку руської культури. Головним критерієм періодизації у ній стали саме культурно-цивілізаційні впливи на різних історичних етапах. «І так по відношенню до головних впливів на Руське просвітництво, – стверджував вчений, – древній період можна назвати Греко-східним або точніше Греко-Слов'янським, середній Греко-Латино-Слов'янським, новий – Ново-Європейським, а сучасний період становить початок самобутньо-Руського»⁴⁸. Тут же М. Максимович резюмував, що «Росія поступово і своєчасно обійшла увесь небосхил просвітленого Християнського світу, і тепер вступила свідомо в той період великого життя свого, в якому належить їй розкрити всю глибину й повноту свого духу й виразити вповні свою Руську народність». Як бачимо, вчений тут загалом у нейтрально-толерантному тоні констатував «чужі» (в тому числі і західні) впливи на культурний розвиток Руського світу. Однак саме у поверненні від «чужих» до самобутніх «своїх» засад він вбачав головну суть та позитивний кінцевий результат історичного розвитку Руського/Слов'янського світу. Слід зауважити, що у названій праці проглядаються між рядками дещо завуальовані думки автора про негативний вплив європеїзму на Російську імперію. Відверте їх висловлювання спонукало б його більш критично оцінити діяльність імператорів-«європеїзаторів» Росії: Петра I, Катерини II, Олександра I. А такі висловлювання, зрозуміло, спричинили б підозри в політичній неблагонадійності. Водночас М. Максимович констатував, що «Слов'яни південноруські піддавались

більше різноманітним впливам іноплеменних народів, частково Азіатських, частково Європейських»⁴⁹.

Вагомий інтерес для нас становлять також і неопублічні висловлювання М.Максимовича про Захід, що позбавлені самоцензурного й науково-етичного чинників. Так, у листі до О. Бодянського він назвав латинську мову «варваро-латинською»⁵⁰. Ведучи мову у 1862 р. про засилля «новообраних німців-просвітителів» в інтелектуальному житті Російської імперії, він пафосно резюмував: «Очевидно, слов'янському племені не суджено вибитися з-під полону німецького навіть і на просторі руського світу»⁵¹. Отже, М. Максимович найбільш послідовно зпоміж українських істориків дотримувався погляду на Європу/Захід як «чуже» і «вороже» слов'янству середовище.

Визначальною змістовою ознакою «західності» М. Максимович вважав католицизм. Цей феномен він мислив значно ширше, ніж домінуючу на Заході церкву чи її віровчення. Образ католицизму, який був майже тотожним образу західності чи європеїзму, вчений сприймав як політичну і культурну спільноту західноєвропейських народів, як цілісну мегаструктуру. Саму внутрішню диференціацію, неоднорідну етнонаціональну, династичну та політичну побудову католицького простору у Західній Європі вчений рідко коли брав до уваги. Звідси католицький світ поставав у його цивілізаційних уявленнях радше структурно цілісним й гомогенним середовищем, а не мозаїкою конкуруючих і ворогуючих між собою народів, країн і монархій. Про сприйняття католицизму як атрибута Заходу свідчить насамперед вислів М. Максимовича про нього як про «віру західну»⁵². Промовистим є твердження про «багаточисельні посягання Риму, що не покидав своїх намірів притягнути Росію під владу папську»⁵³. Феодосій Печерський, за словами вченого, «охороняв великого князя Ізяслава від спокус могутнього владика Заходу», тобто папи Григорія VII-го⁵⁴. Про пізніші часи М. Максимович писав як про «тяжку годину для західної Русі, коли над нею зашуміла на кінець західна буря вірогоніння»⁵⁵. У розвідці про П. Сагайдачного вчений пафосно інтерпретував похід цього гетьмана на Москву: «Його козацьке серце могло смутитися від тієї думки, що він почав крушити єдиновірну

йому Руську столицю для того, щоб віддати її в руки іновірця»⁵⁶. Як засвідчує наведена цитата, М. Максимович опирався насамперед на релігійно-конфесійний чинник в аналізі військово-політичних подій епохи московської смути. Стосовно подій козацької революції середини XVII ст., то вчений трактував католицизм як «ненависний папізм»⁵⁷.

Окремо наголосимо, що в рамках збірного образу католицизму М. Максимович (як і його сучасники) увиразнював головного винуватця «західної загрози» – орден єзуїтів. Як читаємо, «дух ворожості устами єзуїтів безустанно шептав у вуха поляків вірогоніння й нерозумну гординю»⁵⁸. В іншій праці вчений зауважив, що єзуїти відновлювали в Польщі католицизм, «працюючи не для віри Христової, а тільки для влади папської, помишляючи тільки про Римську тіару і не думаючи про корону Польську»⁵⁹. Найвиразніше М. Максимович оцінив єзуїтів як носіїв західних цивілізаційних засад у студії «Бубнівська сотня»: «А реформаторське новомисліє /.../ відкрило дорогу єзуїтам вловити в свої сіті нові покоління західно-руських князів, які, захоплюючись хитролукавим вченням цих західних мудреців, /.../ відпали від благочестя своїх предків і відділялись від православної Русі, як піднімається порох від землі, нанесений на неї вихором»⁶⁰. У студії «Книжна старина Південноруська» М. Максимович повторив тезу про діяльність єзуїтів як прояв «розливу західного новомислія». За його висловом, це дало можливість єзуїтам «ловити західноруську молодь, як рибу в мутній воді; і вони швидко розкинули свої сіті»⁶¹. У цій праці вчений також зазначав, що князь А. Курбський у діях єзуїтів передбачав «біду, яка готовилась його родичам від поширюваних між ними західників» й «голосом древноруської людини застерігав своїх собратів від мислячих звірів і їх хитролукавих силогізмів»⁶². Отже, саме орден єзуїтів М. Максимович зображав головним інструментом впровадження західних культурно-релігійних цінностей на Русі та й загалом у Слов'янському світі.

Якщо образ католицизму з усіма його складовими або похідними явищами поставав духовно-релігійним компонентом образу Європи/Заходу, то іншими, не менш вагомими компонентами цього цивілізаційного образу були уявлення про окремі «захід-

ні» (насамперед германські) народи. Одним із таких народів, назва якого незмінно присутня у дискусіях про цивілізаційну ідентичність, поставали літописні *варяги*. Власне дискусії над варязьким або норманським питанням були чи не найвагомішою проблемою як української, так і російської історичної науки XIX ст.

М. Максимович ще у своїй ранній праці «Звідки пішла Руська земля» інтерпретував скандинавських варягів не просто «іншим» плем'ям/народом, а представниками цілком відмінного від слов'ян культурно-цивілізаційного середовища: «Варяги були іноязычники, іноплемянники словенів»⁶³. Він чітко вказав саме на «західну» цивілізаційну приналежність варягів: «В половині XI віку словом *Варязький* позначали у нас усе протилежне Греко-східному і Словено-Руському – *західне*»⁶⁴. Далі у тексті названої праці читаємо аналогічне твердження: «Варязькою вірою називається західна чи латинська віра, в протилежність Руському православію. Варяг и латинник у нього [Феодосія Печерського. – *І.К.*] одне /.../. Ще до Нестора на варяга дивились Руси саме як на іновірця західного»⁶⁵.

В «Історії древньої руської словесності» М. Максимович найчіткіше окреслив образ варяга як «чужого», що був уособленням всього західного: «З іменем варяга поєднувалось завжди поняття заморянина, чужого, іноземця і, насамкінець, – іновірця: так що в XI і XII століттях західну чи латинську віру називали варязькою; латинник і варяг були однаковими словами». І далі учений вказував на спадкоємну тотожність понять варяги та німці в позначенні «західної» приналежності: «З XIII століття у нас почало і на скандинавців поширюватись ім'я німця, яким в середні часи заміняли ім'я варяга: латинську віру називали вже німецькою, і цим ім'ям стали позначати неозначено не тільки все іноземне, західне, але все чуже, іномовне»⁶⁶. Вчений наголошував на тому, що давньоруська літописна традиція чітко розрізняла зайшлих у східнослов'янське середовище варягів та русів. Якщо перших М. Максимович визнавав за германців-скандидавів, то останніх він трактував як поморсько-прибалтійських слов'ян, тобто «одноплемінників», «своїх». Простежуючи в цих двох племен багато спільних рис, він все-таки

відносив їх до різних – «чужої», «західної» та «своєї», тобто «слов'янської», – цивілізаційних спільнот: «Але в племінному відношенні – щодо мови і всієї народності – вони були різні: тому і вплив Русів на Східних Слов'ян – в нашому розумінні – був іншим, при цьому більш близьким і успішним, ніж вплив іноплемянних їм варягів»⁶⁷. Вчений відзначив також асиміляційний вплив слов'ян на германців-варягів: «Варяги ж скандинавські, щоб не бути чужими в нашій вітчизні, повинні були прийняти її слов'яно-руську народність і втратити свою німецьку – ще більше, ніж втрачали її нормани у народів західно-європейських»⁶⁸. Отже, М. Максимович певною мірою визнавав західний цивілізаційний вплив («варязької стихії») на розвиток давньоруського життя. Проте не надавав цьому чиннику визначального значення. У ролі своєї противаги цьому впливу він виділив також і візантійський («Греко-Християнська стихія») культурно-цивілізаційний вплив. Вчений звернув увагу, що західний/німецький вплив у Руському світі мав вагомий роль для древнього Новгороду, який «завдяки своїм відносинам з німцями перейняв від них західного життя більше, ніж інші області Руські»⁶⁹.

Не можна стверджувати, що образи Європи/Заходу в поглядах М. Максимовича мають суцільне негативне забарвлення. Вчений не вийшов цілком за межі усталеної в епоху Просвітництва ментальної карти, на якій «цивілізована» Європа протиставлялася «варварському» Сходу. У його текстах ми віднаходимо опосередковані факти, які засвідчують авторські погляди на Європу як «просвічений», «культурний» та «цивілізований» світ, який позитивно контрастує на фоні «східного варварства».

Якщо Європі/Заходу М. Максимович відвів роль цивілізаційного «іншого» з доволі суперечливим ціннісним наповненням (переважно негативним, тільки інколи – позитивним), то цивілізаційному образу Азії відведено роль вже не просто «іншого» чи «чужого», а відверто «ворожого» світу. До Азії у нього включено практично все, що не вписувалося в образи Слов'янського світу та Заходу. Азіатськими народами постають половці, а головними репрезентантами Азії як цивілізаційного

образу представлені насамперед кримські татари, а також турки. Головною ідентифікуючою ознакою «азіатчини» історик вважав мусульманське віросповідання. Помітним є і той факт, що в сюжетах із зображенням боротьби із азіатськими народами представників двох інших цивілізаційних образів (Слов'янського світу та Європи) автор означував *християнами*. Очевидно, що різниці між «слов'янськістю» та «європейськістю» він надавав меншого значення у порівнянні із «ворожістю» та «дикістю» Азії. Як синонім терміна Азія вчений інколи вживав Схід. Проте останній термін міг мати у його текстах різне змістове й ціннісне наповнення. Так, зустрічаємо такі словосполучення, як «греко-східне» (візантійське)⁷⁰ й водночас «східні вороги» (азіати в цілому)⁷¹. Як бачимо, вчений по-різному розумів Схід.

Загалом образ Азії в М. Максимовича колоритно змальований як «чуже» й «вороже» щодо Слов'янщини цивілізаційне середовище, яке постійно здійснює агресію і натиск. Автор наділяє тюркські народи стандартним набором стереотипних азіатських рис, насамперед таких, як «дикість», «хижість», войовничість тощо. Однак не в усіх текстах М. Максимовича образ Азії постає вмістилищем абсолютного зла. Зокрема, коли автор намагався підкреслити «варварство» європейців-поляків, то образ «жорстокого азіата» в такому випадку подано у більш привабливих тонах.

Образ Азії на ментальній карті М. Максимовича був менш сконцептуалізованим, ніж образи Слов'янщини чи Заходу. Ця розмитість й напіваабстрактність стосувалася як географічно-просторових контурів, так і змістового наповнення. У своїх працях він неодноразово вів мову про «азіатську стихію» – поняття, що мало саме цивілізаційний зміст⁷². Вчений артикулював такими словосполученнями, як «азіатське плем'я», «азіатський світ» тощо. В рамках азіатського світу М. Максимович розрізняв менші етнокультурні спільноти – кавказькі, турецькі (тюркські), монгольські та чудські племена⁷³. Проте Азія для нього була все-таки цілісним цивілізаційним простором.

Зауважимо, що М. Максимович був першим українським істориком, який інколи цілком нейтрально трактував образ Азії. Так, як георафічний континент він бачив її «спільною колискою

народів Європейських»⁷⁴. Крім цього, учений без негативної конотації визнав вплив «азіатської стихії» на українську народність. Про князя Святослава Ігоровича він неодноразово вів мову як діяча, що був позначений азіатським впливом⁷⁵. Азіатські сліди він вбачав у психоментальних та етнографічних рисах української народності⁷⁶. Саме з азіатським впливом він пов'язував войовничу вдачу запорізьких козаків⁷⁷. Власне в регулярних військових зіткненнях із азіатськими народами М. Максимович вбачав не лише негативний, але й позитивний вплив на українців: «Ратний дух виховувався у руських віддавна, особливо набігами азіатів, безперервними із ними битвами»⁷⁸. Також вчений визнавав «азіатський вплив на південоруську мову»⁷⁹. Зрештою, він в цілком нейтральних тонах констатував присутність на українських землях «азіатських» племен та їхній вплив на українські етнонаціональні риси: «Відвага в набігах, буйне забуття у веселошах і безпечна лінь в мирні часи: злі риси диких азіатів – жителів Кавказу, яких поневолі згадаєте тепер, дивлячись на малоросіянина в його костюмі з його звичками»⁸⁰.

Серед найвиразніших ознак-характеристик цього образу він виділяв «азіатську наїздницьку завзятість»⁸¹ та «азіатсько-наїздницький побут»⁸². Хоча у текстах М. Максимовича переважали нейтрально-стримані оцінки образу Азії, проте знаходимо чимало традиційних для української історичної думки негативісько-стереотипних згадок про її «дикість». Зокрема, про кримських татар він писав як про «азіатських дикунів»⁸³. Азію загалом він зображував як джерело перманентної військової загрози; азіатські народи вчений наділяв означенням «ворожі». «Південна Русь, – читаємо у його праці, – у древній період була ще в безперервних зіткненнях із різними азіатськими народами, частково турецького племені, – такими, як печеніги і половці або кумани, частково же кавказькими племенами – як осетини або яси і черкеси або косоги. Сюди належать товпи торків і берендеїв, поширених у Південій Русі»⁸⁴.

Отже, у поглядах М. Максимовича образ Азії був синтезом стереотипно-орієнталістських та нейтрально-неупереджених оцінок цього феномена. Азія для нього була «чужим» і навіть

«ворожим» світом, але водночас джерелом культурно-етнографічних впливів на давню Русь-Україну. Іншими словами, у цивілізаційних уявленнях вченого між «своїм» та «чужим» світом не було непроникного бар'єра – погляди вченого передбачали визнання впливу «азіатчини» на Слов'янщину. Підкреслимо, що цей азіатський вплив М. Максимович не схильний був інтерпретувати як негативний. В цілому, Максимовичева рецепція Азії як цивілізаційної спільноти була не стільки негативною, як нейтральною.

Головним атрибутом Азії М. Максимович мислив мусульманство. Вчений у порівнянні із своїм сучасниками описував мусульманський світ в досить нейтральних тонах. Не помічаємо у його текстах типових для історіографічної традиції таких упереджено-зневажливих назв, як бусурмани, невірні; він здебільшого використовував нейтральну назву *мусульмани*. Проте всі ісламські народи вчений сприймав як «чужі» та «ворожі». Про це, зокрема, може свідчити його оцінка мусульман як «спільного ворога християнства»⁸⁵. Військові походи запорізьких козаків в османські володіння вчений в душі релігійної риторики окреслив як «хрестові походи»⁸⁶. Проте подібні антиісламські випадки у текстах М. Максимовича були радше винятком, а не тенденцією. Як і у випадку із образом Азії в цілому, М. Максимович започаткував в українській історіографічній традиції тенденцію нейтрального потрактування ісламського світу.

Етнічним репрезентантом Азії М. Максимович вважав насамперед степових тюркських кочівників⁸⁷. Його ставлення до печенігів виражає зневажливий вислів про «якого-небудь ще печенізького князька»⁸⁸. Половці у текстах цього вченого наділені епітетами ненависні⁸⁹, дикарі азіатські⁹⁰, а половецький хан Кончак – лютий⁹¹. Найчіткіше передає переконання М. Максимовича про цивілізаційну «чужість/ворожість» тюркських кочівників вислів «іноплеменні вороги руської землі половці, споріднені з попередніми ворогами печенігами»⁹². Військову конфронтацію з половцями вчений пафосно окреслив як «криваву драму, що її сценою була тоді Південна Русь»⁹³. У працях М. Максимовича зустрічаємо доволі обширний набір колорит-

них назв-характеристик монголо-татар: погані, невірні, злі, насильники, степові хижаки, наїзники, «беззаконні агаряни» тощо. Вчений акцентував увагу на азіатській приналежності ново-прибулих кочівників: «У нас ім'ям татарина називалися нові вороги наші – наїзники азіатські, з вогнем і мечем нахлинули і із-за Уралу в XIII віці; але між ними зовсім різні племена – і монгольські, і турецькі, яких лики по цю пору можна розрізнити, напр. між татарами кримськими»⁹⁴. Достатньо багато в текстах М. Максимовича яскравих метафоричних образів в описі цих азіатів: «чорні хмари Батиеві»⁹⁵, «тяжкая імла татарського іга»⁹⁶, «хиже полонення»⁹⁷. Нападу Батия М. Максимович надавав апокаліптичного значення в національній історії: «Кінчилось древнє життя Русі, і державна самобутність її покрилась імлою татарського іга»⁹⁸.

У текстах М. Максимовича прочитуємо і деякі висловлювання про азіатську приналежність кримських татар. Він їх називав *азіатськими дикарями*⁹⁹, а їхні походи за ясирем – *нишпоренням*¹⁰⁰. Про занепадаюче Кримське ханство вчений у зневажливому тоні писав: «Шевелилась ще татарська орда»; про її підкорення Росією він образно зазначив: «Хижа вовчиця присмирніла, як вівця»¹⁰¹.

У фокусі наукової уваги М. Максимовича перебувала і Польща, яка в системі його цивілізаційних уявлень займала особливе місце. У його в історичних текстах досить виразно прочитувалася думка про «західне» відступництво Польщі. Фактично вчений одним із перших в українській історіографії засвоїв слов'янофільську тезу про «зраду» Польщею Слов'янщини й перехід її на сторону католицького Заходу. Польщу він окреслював «первинною “Західницею” у кругу “Слов'янському”»¹⁰². В історичній концепції ученого Польща трактувалася первинно слов'янсько-православною країною і тільки згодом – головним репрезентантом західного католицизму у Слов'янському світі: «Спочатку вона прийняла східне православ'я від спільних першовчителів слов'янських; але згодом запанувало в ній католицтво західне»¹⁰³. Ситуацію, «коли Польща так по-насильницьки і безжално відривала від православної церкви вірних досі чад її», вчений інтерпретував як вияв «західної бурі

вірогоніння». При цьому він вважав Польщу і жертвою, і інструментом цієї самої «західної бурі». Польща, твердив учений, «залучала західну Русь в ту сіть, в яку вона сама уловлена була єзуїтами»¹⁰⁴. Короля Сигізмунда III вчений оцінював як «вихованого єзуїтами і одержимого їх духом»¹⁰⁵. Натяк на засвоєння Польщею аморальних цінностей Заходу простежується у висловлюванні про двір «корисливої і аморальної королеви Бони»¹⁰⁶. У «Листах про князів Острозьких» М. Максимович не без іронії відгукнувся про вибір на польського короля представника західноєвропейської династії: «Вільна у виборі королів Річ Посполита, хвилюювавшись першим вибором більше півтора року, вибрала собі в королі учасника Варфоломійвської ночі, 22-річного Генріха Валуа, який через чотири місяці втік із Кракова тайком, як тат нічний, забравши з собою в Париж Польську корону /.../ Вночі вибраний, вночі приїхав і вночі поїхав»¹⁰⁷. Говорячи про «західний вибір» Польщі, М. Максимович нагадував про її слов'янське коріння та первинну мовно-культурну спорідненість із Руссю. Так, про польську мову він твердив, що це «мова одноплемінна руській, ще не втративши тоді молодості свіжості своєї під важкою схоластикою єзуїтської латині»¹⁰⁸. Найчіткіше у М. Максимовича думка про Польщу як інструмент експансії Заходу на Схід прочитується у фрагменті: «Польща, заволодівши Західною Руссю і піддавшись єзуїтам, відновила своє католицтво і пригнічувала інші християнські віросповідання. За допомогою цих засобів вона не тільки у своєму корінному Польському народі відновила католицизм, сильно підірваний у ній реформацією, але і здійснила нещасливий переворот і в приєднаних до неї областях Руських»¹⁰⁹. У студії «Бубнівська сотня» М. Максимович «нелюбов Київського народу до Польщі» відшукував ще у давньоруських часах: за його твердженням, «ще древнім киянам уявлявся біс «у вигляді ляха»: така дивна мрія виникла, ймовірно, з появою у Києві Болеслава Хороброго»¹¹⁰. Як бачимо, у конструюванні негативного образу Польщі вчений великою мірою використовував елементи релігійно-богословської полеміки. Польську та латиномовну руську культурну традицію часів Речі Посполитої М. Максимович розцінював як «зіпсовану» впливами західної/латинської бездухов-

ності: «Не духовні предмети любила оспівувати латино-польська муза у малоросіян: вона переважно трудилась над панегириками різних сановитих людей, світських і духовних: і скільки Руського таланту витрачено в них попусту!»¹¹¹. Всю руську латиномовну спадщину часів Речі Посполитої він відносив до сфери «чужої» традиції: «Але можна порадіти по крайній мірі тому, що всі ці безмірні лестощі, увесь цей холодний, риторичний, скляний блиск розуму і слова виражався по-польськи і по-латині, а не мовою південноруською»¹¹².

Для підсилення негативного образу «цивілізаційної зради» М. Максимович вдався до порівняльного зіставлення з іншим – «азіатським» – цивілізаційним впливом: «Україна потерпла від Польщі таке горе, якого не знала Московська Русь під ігом татарським: вона потерпіла гоніння і образу свого православ'я»¹¹³. Як бачимо, азіатський вплив тут зображений як більш толерантний, ніж західний у польському варіанті. Про подібну рецепцію «польщизни» свідчать також матеріали особистого походження, у яких М. Максимович відверто висловлювався без оглядки на публічно-академічну етику. Так, у листі до П. В'яземського «польський дух» вчений протиставляв «святій, древній, первозванній Русі Київській»¹¹⁴. Отже, для М. Максимовича Польща стала уособленням «цивілізаційної зради» Слов'янщини й переходу до «ворожої» цивілізації – католицького Заходу.

Таким чином, науково-історичну спадщину М. Максимовича треба розглядати як вагоме джерело вивчення цивілізаційної ідентичності представників української інтелігенції XIX ст. Його історичні погляди та переконання найбільш послідовно відображали світоглядні засади прихильників слов'янської ідентичності й зримо окреслювали їхнє ставлення до Європи/Заходу. М. Максимович став одним із перших вчених в українському історіографічному процесі, у працях якого проглядалася цілісна концепція цивілізаційної структури світу й виразна спроба визначення місця Русі у цьому цивілізаційному поділі. Історіографічні спроби попередників цивілізаційної ідентифікації мали доволі нечіткий, фрагментарно-епізодичний характер. Попри деякі суперечливі положення, М. Максимович фактично окрес-

лив парадигму подальшого розвитку української цивілізаційної ідентичності майже на ціле XIX століття. Його погляди на Слов'янщину як «свій» цивілізаційний життєпростір стали підґрунтям тих цивілізаційних концепцій та уявлень, які згодом функціонували в середовищі української інтелігенції протягом цілого століття. Фактично М. Максимович започаткував в українській історіографічній традиції тенденцію до ототожнення Русі-України із Слов'янським світом як самобутнім цивілізаційним середовищем. Йому належить одне із провідних місць у процесі генези української цивілізаційної ідентичності. З одного боку, в історичній спадщині М. Максимовича найбільш послідовно з-поміж українських істориків увиразнена концептуалізація слов'янської цивілізаційної ідентичності; з іншого – конкретизовані погляди на Європу/Захід як «чужий» чи навіть «ворожий» життєпростір. М. Максимович своїми працями спричинився як до концептуального увиразнення цивілізаційного образу Слов'янщини, так і до його поширення серед читацької аудиторії.

---

¹ *Валицький А.* В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства. – Київ: Основи, 1998. – С. 69.

² *Рябчук М.* Західники мимоволі: парадокси українського нативізму // *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – Київ: Критика, 2000. – С. 78.

³ *Максимович М.* Откуда идет Русская земля, по сказанію Несторовой повѣсти и по другимъ стариннымъ писаніямъ русскимъ // *Максимович М.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 48.

⁴ *Максимович М.* Волинъ до XI вѣка // *Максимович М.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 126.

⁵ *Максимович М.* Дни и мѣсяцы украинскаго селянина // *Максимович М.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 449.

⁶ Там само. – С. 450; 435.

⁷ *Максимович М.* Очеркъ Кіева // Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 160.

⁸ *Максимович М.* Сказаніе о Коліивщинѣ // Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 375.

⁹ *Максимовичъ М.* Критико-истоическое изслѣдование о русскомъ языкѣ // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 5.

¹⁰ *Максимовичъ М.* Начатки русской филологіи // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 47.

¹¹ Там само. – С. 58; 67–71.

¹² Там само. – С. 56.

¹³ Там само. – С. 57.

¹⁴ Там само.

¹⁵ *Максимович М.* О малороссійскихъ народныхъ пѣсняхъ // Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 455.

¹⁶ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 383.

¹⁷ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ I. Отдѣлъ историческій. – Кіевъ, 1876. – С. 828.

¹⁸ *Максимовичъ М.* Святыя врата Печерской лавры // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Кіевъ, 1877. – С. 205.

¹⁹ *Максимовичъ М.* Воспоминаніе о городахъ Пересопницѣ и Дубровицахъ // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Кіевъ, 1877. – С. 391.

²⁰ *Максимович М.* Письма о Богданѣ Хмельницкомъ // Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 282.

²¹ *Максимовичъ М.* О надгробияхъ в Печерскомъ монастырѣ // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Кіевъ, 1877. – С. 222.

²² *Максимовичъ М.* Нѣчто о землѣ Кіевской // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ I. Отдѣлъ историческій. – Кіевъ, 1876. – С. 149.

²³ *Максимовичъ М.* Воспоминаніе о городахъ Пересопницѣ и Дубровицахъ. – С. 394.

²⁴ *Максимовичъ М.* Сказаніе о Межигорскомъ монастырѣ // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Кіевъ, 1877. – С. 270.

²⁵ *Максимовичъ М.* Листи / Упор. і вст. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004. – С. 243.

²⁶ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 363.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – С. 363–364.

²⁹ *Максимовичъ М.* Книжная старина южнорусская // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 663.

³⁰ *Максимовичъ М.* Листи. – С. 32.

³¹ *Максимовичъ М.* О народной исторической поэзіи въ Древней Руси (Письма къ М.П. Погодину) // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 483.

³² *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности. – С. 374.

³³ *Максимовичъ М.* Пѣснь о полку Игоревѣ // Собрание сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кіевъ, 1880. – С. 528.

³⁴ *Химка І.* «Апология» Михайла Малиновського: до історії кризи у греко-католицькій церкві 1882 року і характеристики поглядів «святоюрців» // Записки НТШ. – Т. ССХХV. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 370.

³⁵ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 794.

³⁶ *Максимовичъ М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 47.

³⁷ *Максимовичъ М.* Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ. – С. 106.

³⁸ *Максимовичъ М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 51.

³⁹ Там само. – С. 58.

- ⁴⁰ Там само. – С. 61.
- ⁴¹ *Максимовичъ М.* О лаврской могилинской школь // Собрание сочинений М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Киевъ, 1877. – С. 210.
- ⁴² *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 825.
- ⁴³ Там само. – С. 824.
- ⁴⁴ *Максимовичъ М.* Топографическія замѣтки кievлянина // Собрание сочинений М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Киевъ, 1877. – С. 47.
- ⁴⁵ *Максимовичъ М.* О лаврской могилинской школь. – С. 213.
- ⁴⁶ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности. – С. 353.
- ⁴⁷ Там само. – С. 354.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ Там само. – С. 454.
- ⁵⁰ *Максимовичъ М.* Листи. – С. 40.
- ⁵¹ Там само. – С. 59.
- ⁵² *Максимовичъ М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 67.
- ⁵³ *Максимовичъ М.* О мнимомъ запустѣнии Украины въ нашествіе Батыево и населеніи ея новопришлымъ народомъ (Письмо М.П. Погдину) // Максимовичъ М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 153.
- ⁵⁴ *Максимовичъ М.* О надгробияхъ в Печерскомъ монастырѣ. – С. 220.
- ⁵⁵ Там само. – С. 235.
- ⁵⁶ *Максимовичъ М.* Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ // Максимовичъ М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 259.
- ⁵⁷ *Максимовичъ М.* Письма о Богданѣ Хмельницкомъ. – С. 299.
- ⁵⁸ *Максимовичъ М.* Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ. – С. 261.
- ⁵⁹ *Максимовичъ М.* Сказаніе о Коліивщинѣ. – С. 376.
- ⁶⁰ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 750.
- ⁶¹ *Максимовичъ М.* Книжная старина южнорусская. – С. 663.
- ⁶² Там само. – С. 666.
- ⁶³ *Максимовичъ М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 81.
- ⁶⁴ Там само.
- ⁶⁵ Там само. – С. 82.

- ⁶⁶ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности. – С. 369.
- ⁶⁷ Там само. – С. 371.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Там само. – С. 383.
- ⁷⁰ *Максимович М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 81.
- ⁷¹ *Максимовичъ М.* О лаврской могилинской школь. – С. 210.
- ⁷² *Максимович М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 69.
- ⁷³ *Максимович М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 69; 75; 81;
Максимовичъ М. Исторія древней русской словесности. – С. 454; 459.
- ⁷⁴ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности. – С. 450.
- ⁷⁵ *Максимович М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 69; 78.
- ⁷⁶ Там само. – С. 69.
- ⁷⁷ *Максимович М.* О происхожденіи варяго-русовъ // *Максимович М.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 120.
- ⁷⁸ *Максимовичъ М.* Пѣснь о полку Игоревѣ. – С. 517.
- ⁷⁹ *Максимовичъ М.* Филологическія письма къ М.П. Погодину // *Собрание сочиненій М.А. Максимовича.* Томъ III. Языкознание. Исторія словесности. – Киевъ, 1880. – С. 187.
- ⁸⁰ *Максимович М.* О малороссійскихъ народныхъ пѣсняхъ. – С. 455.
- ⁸¹ *Максимович М.* О происхожденіи варяго-русовъ. – С. 120.
- ⁸² Там само. – С. 121.
- ⁸³ *Максимович М.* О причинахъ взаимнаго ожесточенія поляковъ и малороссіянъ, бывшаго въ XVII вѣкѣ (Письмо к М.А. Грабовскому) // *Максимович М.* Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – С. 206; *Максимовичъ М.* Великій князь кievскій Святославъ Ярославичъ // *Собрание сочиненій М.А. Максимовича.* Томъ I. Отдѣлъ историческій. – Киевъ, 1876. – С. 120.
- ⁸⁴ *Максимовичъ М.* Исторія древней русской словесности. – С. 459.
- ⁸⁵ *Максимович М.* Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ. – С. 261.
- ⁸⁶ *Максимовичъ М.* О надгробияхъ в Печерскомъ монастырѣ // *Собрание сочиненій М.А. Максимовича.* Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Киевъ, 1877. – С. 236.
- ⁸⁷ *Максимовичъ М.* Замѣчанія на Пѣснь о полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ г. Гербея / Михайло Максимович // *Собрание*

сочиненій М.А. Максимовича. Томъ III. Языкознание. История словесности. – Кієвъ, 1880. – С. 570.

⁸⁸ *Максимовичъ М.* О древнемъ валѣ, бывшемъ еще при Владиміръ св. южнѣ Кієва, на границѣ земли печенѣговъ (Письмо графу А.С. Уварову) // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ II. Отдѣлы: историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – Кієвъ, 1877. – С. 342.

⁸⁹ *Максимовичъ М.* Пѣснь о полку Игоревѣ. – С. 521.

⁹⁰ *Максимовичъ М.* Великій князь кієвскій Святославъ Ярославичъ. – С. 120.

⁹¹ *Максимовичъ М.* Пѣснь о полку Игоревѣ. – С. 507.

⁹² *Максимовичъ М.* Великій князь кієвскій Святославъ Ярославичъ. – С. 120.

⁹³ *Максимовичъ М.* Пѣснь о полку Игоревѣ. – С. 506.

⁹⁴ *Максимовичъ М.* Откуда идетъ Русская земля. – С. 81.

⁹⁵ *Максимовичъ М.* О мнимомъ запустѣніи Украины. – С. 149.

⁹⁶ Там само. – С. 150.

⁹⁷ Там само. – С. 134.

⁹⁸ *Максимовичъ М.* История древней русской словесности. – С. 375.

⁹⁹ *Максимовичъ М.* О причинахъ взаимнаго ожесточенія поляковъ и малороссіянъ, бывшаго въ XVII вѣкѣ. – С. 206.

¹⁰⁰ *Максимовичъ М.* Сказаніе о Межигорскомъ монастырѣ. – С. 259.

¹⁰¹ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 794.

¹⁰² Там само. – С. 750.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ *Максимовичъ М.* О надгробіяхъ в Печерскомъ монастырѣ. – С. 235.

¹⁰⁵ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 750.

¹⁰⁶ *Максимовичъ М.* Письма о князьяхъ Острожскихъ (Жъ графинѣ А.Д. Блудовой) // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ I. Отдѣлъ историческій. – Кієвъ, 1876. – С. 175.

¹⁰⁷ Там само. – С. 177.

¹⁰⁸ *Максимовичъ М.* Родословныя записки кієвлянина // Собраніе сочиненій М.А. Максимовича. Томъ I. Отдѣлъ историческій. – Кієвъ, 1876. – С. 208.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ *Максимовичъ М.* Бубновская сотня. – С. 750.

¹¹¹ Максимовичъ М. Книжная старина южнорусская. – С. 708.

¹¹² Там само.

¹¹³ Максимовичъ М. Бубновская сотня. – С. 750.

¹¹⁴ Максимович М. Листи. – С. 94.

The article investigates the civilization identity of Mykhailo Maksymovych. The specificity of civilization views through the prism of the author's notions of "Own – Another's" is analyzed, the major civilization images on his mental map are found. Their semantic content and axiological value are characterized. The role of Mykhailo Maksymovych in the process of Ukrainian civilization identity genesis is defined.

Keywords: M. Maksymovych, civilization, image, identity, the Slavs, "Slovianshchyna", West, Asia.